

УДК 343.9:347.97/99

О.Г. Кальман

СУДОВІ ОРГАНИ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Правове свавілля українського правосуддя вже стало “притчею во язицях” в суспільстві і за кордоном. Як відомо, демократично-правова держава існує передусім для забезпечення прав і свобод людини і громадянина. В Конституції України зазначається, що основним правовим засобом захисту прав і свобод людини є суд (стаття 55). Але, за результатами соціологічних опитувань, три чверті українців не довіряють судовій гілці влади, 72% заперечують саму можливість законно домогтися правди в судах. У корумпованості судової системи переконані 85% громадян [1;2]. Таке ставлення населення до суду обумовлене тим, що у діяльність судових органів запроваджено принцип верховенства права у спотвореному його розумінні політиками і представниками судівського корпусу як верховенство судівського права у розумінні власного права (як захочу, так і вирішу справу).

Поняття “судівське право” – одне з найбільш розповсюджених у сучасній західноєвропейській юриспруденції і в країнах англо-американського загального права. Воно є невід’ємним компонентом майже всіх західноєвропейських течій теорії права [3]. Що ж таке суддівське право? В самому загальному вигляді суть цієї концепції полягає у правотворчій діяльності суду і подоланні принципу: суддя підкорюється закону. Прихильники цієї концепції вважають, що суддя стоїть над законом, і вимагають надати судді права вирішувати конкретні справи на власний розсуд. Застаріле уявлення про суддю відкидається і суддя розглядається як “архітектор” права, який зобов’язаний швидко і конкретно вирішувати правові проблеми. Вимоги прихильників судівського права звучать у сучасному суспільстві досить радикально, а масштаби його використання значно зросли. Варто зазначити, що в основі концепції судівського права лежить концепція вільного суддівського розсуду, яка виникла на початку ХХ ст. Українськими правниками, вченими та практиками, ці концепції впродовж ХХ століття не були сприйняті. Навіть у сталінських репресій судді керувалися не власним розсудом, а чинними на той час законами.

І ось, на початку ХХІ ст., ці концепції були реанімовано в діяльності судових органів України. У чому ж причина такого стану? Вона полягає в тому, що для правлячих кіл, кримінально-олігархічних кланів – це дуже зручний спосіб ігнорувати закони і використовувати їх для своїх потреб. Тому і з’явилися у юридичному лексиконі і юридичній практиці терміни: “верховенство права”, “дух закону”, “природне право”, “вищі принципи права”, правова дискреція”, “примат прав людини над публічними зобов’язаннями влади”, “корінні інтереси нації”, “політична доцільність” тощо, які фактично підбивають принцип законності у функціонуванні держави, судів і правоохоронних органів. У той же час, недостатня визначеність цих термінів надає суду повну свободу по відношенню до закону і його вимог. Як справедливо зазначає В.Бринцев,

відсутність будь-якого загального визначення правового терміна призводить до неоднозначності у праворозумінні [4].

За допомогою вільного суддівського розсуду можна будь-яке законодавче положення пристосувати до обставин, які змінилися, без його законодавчого перегляду, прийняти те рішення, яке вигідне зацікавленим сторонам. Напевне суддівський розсуд має мати обмеження. Загальними засадами суддівського розсуду можна визначити: по-перше, свободу судді у виборі; по-друге, відносний характер такої свободи, її обмеженість; по-третє, те, що як свобода, так і способи її обмеження безпосередньо впливають із правових норм [5]. Таким чином, суддівський розсуд має здійснюватися в межах визначених законом, із додержанням принципу законності, при певній свободі вибору рішення.

Однак надавати повний простір для суддівського розсуду третій владі українські можновладці не бажали. Проти цього було спрямовано низку законів і підзаконних нормативних актів, прийнятих в Україні впродовж останніх десяти років. Так, наприклад, в період роботи Верховної Ради України IV скликання (2002–2006 роки) було прийнято і вступило в силу 1 138 законів і 6 кодексів [6]. А в 2008 році в парламенті було зареєстровано 2 740 проектів законів і постанов Верховної Ради України. Та цей нормативно-правовий вал спричинив зворотну дію і ще більше розширив можливості для маніпуляцій законом третьою владою. Досить часто законодавці розробляють і приймають закони, які взагалі суперечать інтересам розвитку суспільства. Для того, щоб більш віртуозно маніпулювати законами Верховна Рада закріпила в статті 129 Конституції України, в статті 14 Закону України “Про судоустрій” абсолютну незалежність суду від будь-кого. У результаті – закон не став і навряд чи стане в найближчому майбутньому дійовим інструментом регулювання усієї сукупності суспільних відносин в державі. Таким чином, безсистемне, кон’юнктурне законотворення створило необхідні умови для розповсюдження суддівського розсуду у правозастосуванні.

Друга обставина, яка сприяла розповсюдженню практики судівського права – наявність у чинному законодавстві значної кількості “каучукових” понять, які можна тлумачити по-різному; прийняття компромісних законів – як наслідок політичних домовленостей. Кількісне зростання законодавчих актів і їх низька якість призвели до інфляції законів і відкрили широкі можливості для суддівського маневрування при прийнятті рішень.

Третя обставина – це ідеологічний вплив західноєвропейських і англо-американських правових моделей на українських політиків, правників і в цілому на правову систему. При цьому слід зазначити, що моделі правосуддя, які діють в цих країнах, формувалися впродовж століть і ґрунтуються на високому рівні правової культури, що не можна сказати про правову культуру в Україні. Українська політико-правова еліта концепцію верховенства права і суддівського розсуду почала пристосовувати до “сталінської” правової свідомості більшої частини населення і політичної (революційної) доцільності у правозастосуванні. Низький рівень правової культури українських “правосудців” і обумовив розгул свавілля і корупції в судовій системі. Як справедливо

зазначає професор О.Костенко справедливо зазначає: “Без культури законодавство, будучи перед сваволею, перетворюється на її жертву – сваволя обертає законодавство собі на службу [7]. Все це у сукупності поставило під серйозну загрозу застосування загальноновизнаного принципу функціонування держави – принципу законності.

З точки зору прихильників концепції “судівського права”, суддя визначається особою, яка маючи широкий соціальний і правовий кругозір, може при прийнятті рішень враховувати більше число соціальних факторів і їх наслідків, ніж законодавець. Для них характерне звужене розуміння права – виключно, або головним чином, як засіб вирішення виникаючих у суспільстві конфліктів. Прихильники такого підходу до права вважають, що суд може краще розібратися в обставинах конкретного конфлікту, ніж це може зробити законодавець в загальній формі закону. Звісно, що вирішення конфліктів – важливе завдання права, але лише до цього його потенціал не зводиться. Право наділене ще й іншими, передусім організаційними і стабілізуючими функціями, забезпечуючи сталий розвиток суспільних відносин. Слід зазначити, що адепти цих концепцій не бажають рахуватися із процесами соціально-економічного розвитку суспільства, які потребують стабільного правового регулювання. І в цьому сенсі, значна частина юристів дають послідовну критичну юридико-політичну оцінку абсолютизації концепцій верховенства права, суддівського розсуду, суддівського правосуддя.

Зазначимо також, що концепція суддівського права знаходиться у явному протиріччі з Конституцією України. Так, у ст. 129 Конституції України наголошується, що однією із засад здійснення правосуддя є законність. У статті 3 Закону України “Про статус суддів” [8] зазначається, що судді “підкоряються тільки законам”. А в статті 2 Закону України “Про судоустрій” [9], який був прийнятий значно пізніше, 7 лютого 2002 року, вже було закріплено, що суд здійснює правосуддя на засадах верховенства права. Про принцип законності у цьому законі вже не згадується, а навпаки, у пункті 6 статті 14 наголошується, що суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону. А вимога закону – це верховенство права.

Про принцип законності, як принцип діяльності органів кримінального правосуддя, не згадується і в Концепції реформування органів кримінальної юстиції [10]. В останній редакції КПК України, розробленого Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, у другій проекті взагалі відмовились від закріплення принципу законності [11].

Конфлікт, який існує між принципами права та законності – це прояв глибокого конфлікту між класовою і загально соціальною природою держави. Таким чином, справа полягає в тому, який із цих двох принципів переважить, і як, зберігаючи обидва принципи, забезпечити функціонування держави як єдиного цілого в інтересах дійсної демократії, свободи і справедливості. А революційна доцільність є вищим синтезом цих протилежностей [12].

У роботах сучасних дослідників наполегливо доводиться нове розуміння принципу законності і його співвідношення з принципом верховенства

права. Констатується системна криза законності і потреба розробки загальної теорії законності, актуальність проблеми обумовлює прагнення дослідників повніше розкрити це поняття. Вивчення сучасного стану правової науки з окресленого питання дозволяє констатувати, що на заміну соціалістичному розумінню принципу законності приходять нове розуміння, згідно з яким принцип законності підпорядковується абстрактному принципу “верховенства права”.

У ряді законів, інших нормативно-правових актів замість терміну “верховенство закону” останнім часом широко використовується термін “верховенство права”. У цьому зв’язку слід зазначити, що принцип “верховенства права”, який був вперше сформульований видатним британським конституціоналістом Альбертом Дайсі в кінці XIX ст., пов’язується з дотриманням природних прав людини і процесуальними гарантіями її прав і свобод, демократичними принципами судочинства, і повинен бути, перш за все, обов’язковим взірцем при проектуванні, і лише потім – у правозастосовчій діяльності. Тому принцип законності має бути пріоритетним у діяльності щодо протидії та запобігання злочинності. Принцип верховенства закону, визначаючи місце закону в ієрархії всіх інших нормативних актів, – повинен бути головним орієнтиром у діяльності правоохоронних органів.

Таким чином, можна констатувати той факт, що можливості для “судівського правосуддя”, судівського свавілля фактично закладені у чинному законодавстві, і це свідчить про кризу законності і правопорядку в Україні. Прибічники судівського права стверджують, що звільняючи суддю від підлеглості закону, вони підвищують рівень його незалежності. В дійсності ж все відбувається навпаки, так як підлеглість судді тільки закону і є найбільш важливою гарантією його незалежності. Реалізація цього положення в практику діяльності органів кримінального правосуддя є непорушною гарантією захисту правосуддя від впливу на нього різноманітних політичних сил, органів виконавчої влади. Отже, замість конституційної декларації незалежності суддів ми отримали зворотній ефект: втрату однієї із основних гарантій незалежності – законності його діяльності.

Принцип законності зовсім не вимагає, щоб суддя сліпо підкорявся виключно букві закону і став бездумним механічним його виконавцем. Між тим, принцип зв’язаності суду із законом залишає за суддею достатньо широкі повноваження і можливості для конкретизації правових норм, їх тлумачення і застосування на основі внутрішнього переконання. Суддя – не автоматичний виконавець закону, а особа, яка повинна керуватися у своїй діяльності відповідними правовими концепціями. Не виключається при цьому і конфлікт між вимогами закону і власними переконаннями судді. Однак функція правосуддя у суспільстві вимагає повної відповідальності судді перед законом. Судова практика, мета якої забезпечити стабільність правопорядку, має розвивати право в рамках принципу законності, а не його потурання. І в цьому важлива роль належить здійсненню ефективного прокурорського реагування на факти порушення закону в діяльності судових органів.

З кримінологічної точки зору, давно назріла необхідність розробити нову концепцію правосуддя, зокрема, кримінальної юстиції, засновану на природному урівноваженні прав і обов'язків потерпілої сторони, обвинувачення і захисту у кримінальному судочинстві. Необхідна нова парадигма кримінального судочинства в Україні. Традиційні ж методи та процесуальна форма боротьби зі злочинністю значною мірою себе не виправдали і не відповідають нинішньому стану злочинності. Використовувати їх вже не має жодного сенсу [13].

Для того, щоб судова влада реально стала надійним державним органом з протидії злочинності при здійсненні правосуддя у кримінальних справах взагалі та запобігання корупції у власному середовищі, необхідне комплексне вивчення низки кримінологічних аспектів, пов'язаних із: обмеженням недоторканості суддів і відсторонення від займаної посади, їх підготовкою та кваліфікацією, методами організації навчання та профілактичного відбору, психологією правозастосування, межами суддівського розсуду, співвідношенням принципів законності і верховенства права тощо.

Література

1. Корупція в судовій системі України: думки і погляди населення України. Соціологічне дослідження (жовтень 2007 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pace.org.ua>; Стан корупції в Україні. Результати загальнонаціонального дослідження 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gudkgov.ua>
2. Стан корупції в Україні. Результати загальнонаціонального дослідження 2007 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gudkov.ua>.
3. Див: Туманов В.А. К критике концепции “судейского права”. // “Советское государство и право”. – 1980. – №3. – С. 111-118.
4. Бринцев В. Конституційні межі законодавчого унормування функції нагляду прокуратури в Україні. / В. Бринцев // Право України. – 2009. – №2. – С. 139.
5. Луспенник Д. Де закінчується суддівський розсуд і починається суддівське свавілля. / Д.Луспенник // Закон і бізнес. – 11-21 травня 2004 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zib.com.ua>.
6. Ришелюк А., Мельник Н. Стабильность и качество закона. [Электронный ресурс] / А. Ришелюк, Н. Мельник // Зеркало недели. – 2006. – 3 июня. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zn.ua>
7. О.Костенко. Культура і закон – у протидії злу: Монографія. – К.: Атака, 2008. – С. 85.
8. Про статус суддів: Закон України від 15 грудня 1992 року № 2862-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – №8. – Ст. 56.
9. Про судоустрій України: Закон України від 7 лютого 2002 року №3018-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – №27. – Ст. 180.
10. Концепція реформування кримінальної юстиції, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Ю. Грошевий. Проблеми реформування кримінально судочинства. / Ю. Грошевий // Право України. – 2002. – №2. – С. 4-10.
12. Гафуров З. Социально-правовое государство: причины возникновения, объективные основы, противоречивая сущность / З. Гафуров // Государство и право. – 2009. – №4. – С. 5-14.
13. Півненко В., Турич В. Про необхідні зміни парадигми кримінального судочинства в Україні / В. Півненко, В. Турич // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – №1. – С. 101-104.

Анотація

Кальман О.Г. Судові органи як суб'єкт протидії злочинності. – Стаття.

Назріла необхідність розробити нову концепцію правосуддя, зокрема, кримінальної юстиції, засновану на природному урівноваженні прав і обов'язків потерпілої сторони, обвинувачення і захисту у кримінальному судочинстві. Необхідна нова парадигма кримінального судочинства в Україні.

Ключові слова: кримінальна юстиція, кримінальний закон.

Summary

Kalman O.G. Judicial bodies as a subject of coneraction to the criminality.
– Article.

The ripened necessity to develop the new concept of justice and the criminal justice in general based on natural balance the rights and duties of the dissatisfied party, accusation and protection in criminal legal proceedings. Ukraine needs a new paradigm of criminal legal proceedings.

Key words: criminal justice, criminal law.

УДК 343.123.1

В.С. Зеленецький

ПРИНЦИП ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В ДОСЛЕДСТВЕННОМ УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Предусмотренная законом обязанность лица, производящего дознание, следователя, прокурора и судьи принять любое, даже не относящееся к их ведению, заявление или сообщение о преступлении обуславливает необходимость их взаимодействия в следственном уголовном процессе.

Это взаимодействие может быть эпизодическим и систематическим. Первое сводится к одноразовым акциям совместной деятельности органов дознания и предварительного следствия в процессе проверки заявлений и сообщений о преступлениях. Обеспечить достижение таких целей возможно лишь при комплексном подходе к взаимодействию, который обязывает лиц, ведущих процесс, использовать из имеющегося арсенала все многообразие организационных, процессуальных и тактических форм.

Второе – систематическое взаимодействие, – характеризуется постоянством совместной деятельности следователя и прокурора с органами дознания в решении как общих, так и частных задач уголовного процесса. Формы такого взаимодействия могут быть самыми различными, но в этом процессе необходимо использовать те из них, которые в конечном счете обеспечат всесторонность, полноту и объективность проверки заявлений, сообщений, иной информации о преступлениях, принятие по ним своевременных и обоснованных решений.

Специфика взаимодействия зависит от правового положения лица, ведущего процесс, и от того, действует оно единолично или коллегиально. Следователь и прокурор, например, вправе единолично установить взаимодействие с органами